

DIÓSZEGI SZABÓ PÁL

A MAGYAR–BIZÁNCI KAPCSOLATOK AZ ÁRPÁD- KORBAN

A Kárpátok felé

A IX. századi Kárpát-medencei betelepülése előtt a magyarság már a Bizánci Birodalom érdekkörével érintkezett. Erről tanúskodnak azok az elsősorban keresztény szerzőktől származó források, amelyek ugyan egy-egy epizód kapcsán, de megemlékeznek eleinkről. A kereszténységgel minden bizonnyal először a bizánci kapcsolatok útján, szintén kelet felől találkoztak. Jól érvényesült a bizánci kultúra hídjellege Európa és Ázsia között. Bizánc fő forrásává vált a római államiságon, a görög nyelven és a kereszténységen felépülő kultúrának, amely a középkorban végig a lényegiségét adta.

A görög nyelvű bizánci forrásokban a magyarságot leggyakrabban a türkök (οἱ Τοῦρκοι) néven említik, a türk népek közé helyezték el. Csak a magyarokra vonatkozik az ungroj, ungaroj (οἱ Οὔγγροι, Οὔγγαροι) megnevezés, azonban más ókori népek nevei mögött is a magyarok rejtőznek, mint például a pannonok, paiónok, sazuomaták, géták, de főként a szkíták (οἱ Σκύθαι) nevében.¹

A IX. században a Bizánci Birodalom az úgynevezett közép bizánci kornak nevezett időszakát élte. Túl volt a képromboló ideológiai belharcokon, megindultak a keresztény missziók is a szomszédos népekhez, például Nagy Moráviá-

---

1 Moravcsik 2003, 30.; AMTBF, 10.

ba, és a bolgárok térítése során is eldőlt a konstantinápolyi vallási hegemonia (868–870). A Makedón-dinasztia alapítójának, I. Baszileiosz császárnak (867–886) trónra lépése pedig új fellendülést hozott, a politikában és a kultúrában egyaránt a „makedón reneszánsznak” nevezett időszakot nyitotta meg.

A bizánci források tanulsága szerint a magyarság katonai-államközi kapcsolata a bolgár–bizánci háborúba való bekapcsolódással kezdődött meg. Szerencsénkre, olyan császárok követték egymást, akik a szomszédos népekről fontos információkat rögzítettek. A két legfontosabb császári szerző személyesen is kapcsolatba került a magyarokkal. Mind VI. (Bölcs) Leó császár (886–912) *Taktika* című művében, mind pedig VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz császár (945–959) belső állami információkat tartalmazó művében, a később *De administrando imperio*-nak (röviden DAI-nak) elnevezett munkában már a Kárpát-medencébe betelepülő magyarságról tudósítottak. VI. (Bölcs) Leó a különféle népek, így a magyarok hadrendjével kapcsolatos megfigyeléseket írta le.

A magyarsággal való hivatalos bizánci kapcsolatfelvétel tehát katonai természetű volt, a bizánci–bolgár háborúhoz kapcsolódott. A háború kiobbantója Simeon, Borisz bolgár kán fia volt, aki jól ismerte a bizánci kultúrát, hiszen megkeresztelkedve a bizánci fővárosban nevelkedett. A bizánci forrás, György barát folytatója szerint VI. (Bölcs) Leó, aki az arab háborúval volt ekkor lekötve, az Al-Dunánál ekkor megjelenő (Etelköz) Árpáddal és Kusállal (Ἀρπάδη καὶ Κουσάλλη) kötött szövetséget a bolgárok ellen.² A magyar siker gyors és megsemmisítő volt, Simeonnak a besenyőket kellett a magyarok ellen fordítania. A bizánci császár a besenyők ellen is szövetkezett volna a magyarokkal, ám a magyarok nem álltak rá erre. A Kárpát-medencébe való betelepülésüket meggyorsította a keletről érkező kangar–besenyő támadás.

2 Kristó 1998, 48.; AMTBF VIII., 59.

Háború és béke: magyar–bizánci kapcsolatok változó előjelekkel (917–970)

A VI. (Bölcs) Leó császár halálát követő belharcot kihasználva Simeon a császári trónra is áhítozott, azonban Konstantinápoly falai előtt kénytelen volt seregével megállni. 917-ben a bolgár győzelemmel véget ért ankhialoszi csatában már a magyarok és a besenyők – bolgár szövetségben – együtt részt vettek a Bizánc elleni harcban! Simeon a „bolgárok és a görögök császára” címet vette fel, hogy a bizánci császárral való egyenrangúságát hangsúlyozza. Ettől kezdve a magyar–bizánci kapcsolattörténetben egy Bizánc-ellenes időszak következett. Sok adatunk ezekről nincsen. Például 934-ben közös besenyő–magyar támadásra került sor, amely Konstantinápolyig is elért. A birodalom a békéért évpénzt (adót) is hajlandó volt fizetni.

Ebben egy komoly fordulópontot jelentett magyar vezérek Konstantinápolyban való megjelenése, amelyre VII. Kónsztantinosz császár idején kerülhetett sor, feltételezhetően 948-ban. Ugyanis a tudós császár *De administrando imperio* (DAI) munkája 40. fejezetének végén megemlékezett arról, hogy a magyarok közül Fajsz (Falicsi) fejedelem idejében Tormás (Termacsu) Bulcsúval érkezett a bizánci császári udvarba: „Tudnivaló, hogy Teveli meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu, aki a minap jött el Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és karchájával.” (ford. Moravcsik Gyula). Továbbá, hogy Bulcsú apja, Kál a horka (ὁ κρχᾶς) tisztségét viselte.³ A bizánci források közül a kis-ázsiai XI. századi történetíró, Jóannész Szkülitész már bővebben tudósít az eseményekről.⁴ A szerző beszámol Bulcsú és az erdélyi Gyula konstantinápolyi látogatásáról, amely utóbbi 953 körül történhetett.⁵ „Bulcsú [...] Megkereszteltetvén Konstantinos császár lett a keresztapja, és a patrikiosi méltósággal megtisztel-

3 Bíborbanszületett Konstantin 2003, 178–179.; AMTBF VII., 49.

4 A görög személynevek, közszavak magyar nyelvű átirásakor az MTA elvét, a magyaros átirást követtem, kivéve a más fordítóktól idézett forrásrészletekben, ahol megtartottam a fordító szövegét (A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás, Budapest, 2015, 96. 218. pont.).

5 Bréhier 1997, 140.; Szabó 2012.

tetvén, sok pénz uraként tért vissza hazájába.” (ford. Moravcsik Gyula).⁶ Amellett, hogy eszerint Bulcsú a görög rítusú keresztiséget vette fel, látogatásának másik komoly hatása a kereszténység hazai meggyökeresítése lett volna, hiszen Gyula magával vitte Konstantinápolyból Hierotheosz püspököt, akinek feladata „Turkia”, azaz hazánk püspökeként a magyarság görög keresztény hitre térítése lett volna. A magyar állam bizánci missziós célterületté vált.⁷

Azonban a fenti megegyezést nem mindegyik magyar törzs tarthatta be, hiszen erről is vannak adataink. Az adófizetésre való kényszerítés nem sikerült mindig. A Botond-monda története ezt jelezte, ahogyan azt a XIV. századi krónikakompozíció (*Képes Krónika*) is megörökítette. Az Apor vezér seregében lévő Botond hiába győzte le a görögöt, „[...] amikor azonban a magyarok kérték az adót, amelyért a párharcot megrendezték és megvívták, a görög császár csak nevetett az adókövetelésén.” (ford. Bollók János).⁸ A Botond-mondának lehetséges még egy másik bizánci vonatkozása is, amely egy gyermekjátékhoz kötődik. A párviadal előtt Apor vezér megparancsolta Botondnak, hogy mutassa meg erejét a város kapuján. „Az pedig odamenve a kapuhoz, a hagyomány szerint akkorát sújtott rá, és akkora rést nyitott a kapun, hogy egy ötéves gyerek azon a nyíláson át kényelmesen ki-be járhatott.”⁹ Az epizódot már a krónika is a hagyományból merítette. Anonymus ezt az érckaput aranykapunak nevezte: „Konstantinápoly aranykapuját („port am auream”) is bevágta Botond a bárdjával.” Ő is hagyományt említett forrásául: „Ezt a históriaíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam.” (ford. Pais Dezső).¹⁰ Tudjuk azt, hogy a bizánci főváros falain át 13 kapun lehetett bejutni, a leghíresebb valóban az Aranykapu (Χρυσή Πύλη) volt, amelyen át fontos vendégek, követek vagy maga a császár érkezett Konstantinápolyba. Vaskapuját aranylemezek borították, innen a neve. Az aranykapun való átbújás eszünkbe juttatja a *Bújj, bújj zöld ág, zöld levelecske...* kezdetű népdalunkat, amely – véleményem szerint – évszázadokon át egy konstantinápolyi epizódot őrzött meg soraiban, és amely a népi hagyományban fenn is maradt.

6 Moravcsik 2003, 53–54.; AMTBF XVI., 85.

7 Ostrogorsky 2000, 239.

8 *Képes Krónika* 2004, 40.

9 *Képes Krónika* 2004, 40.

10 Anonymus 1977, 116.

A nyugati magyar hadjáratokat lezáró 955-ös augsburgi vereség nemcsak Bulcsú kegyetlen kivégzésével járt, hanem Taksony fejedelem külpolitikai irányváltásával is. Bizánc helyett a felemelkedő Német Királyság, majd Német-római Császárság és annak megteremtője, I. Ottó császár (962–973) felé kezdett közeledni. Egyházi irányváltás pedig a pápa felől érkezett. XII. János pápa 963-ban Zacheus nevű térítő püspököt szentelt fel. Bizánc is erőre kapott, a 955-ös nyugati kudarc után, feltehetően felmondta a magyaroknak fizetett békepénz (évpénz, adó) fizetését.

Hierotheosz püspök is elhagyta az országot. Ezzel meghiúsulni látszott az a bizánci törekvés is, hogy a görög egyházat a magyar nép felé vonzza.¹¹ Pedig Konstantinápoly mellett ekkoriban közelebbi vallási központ is formálódott, amely később nagy hatást gyakorolt. 963-ban alapította meg Szent Athanáz az athózi Megiszti Lavrát, amely az Athósz-hegyi monostoregyüttes legrégebbi kolostora lett.

A VII. Kónsztantinosz császár uralkodását követő évek a Bizánci Birodalomban eseménydús időszakot hoztak, hadvezér-császárok követték egymást, akik a még gyermek utódok törvényes gyámjai is voltak. Amikor kitört újra a bolgár–bizánci háború, I. Tzimiszkész János bizánci császár (969–976) számára az orosz fejedelemmel való szövetség a bolgárok ellen ugyan sikert hozott. A fejedelem azonban meghódította a Dunai Bolgárországot, ám Szvjatoszláv túl sokat kért a császártól.

A magyarok részéről a Bizánc-ellenes háború leállítását a 970. év hozta el. A magyarok ugyanis bekapcsolódtak a bolgár–bizánci konfliktusba, és egy nagy koalíció részeként vettek részt az orosz, bolgár, besenyő seregben. Arkadiopolisznál azonban I. Tzimiszkész János bizánci császár tönkrevverte az együttes sereget. 971-ben pedig az orosz fejedelmet is kiűzte a bolgár területekről.¹² Innentől kezdve a bizánci nagyhatalom fenyegetése reális veszélyt hordozott hazánkra nézve. A magyar külpolitika pedig a német és a bizánci nagyhatalom közötti egyensúlyozás, lavírozás útjára lépett, egészen a XII. század végéig.¹³

11 Bréhier 1997, 140.

12 Bréhier 1997, 155.; Makk 1996, 24–25.

13 Makk 2011, 112.

Róma és Bizánc? – Géza nagyfejedelem és I. Szent István kora

Taksony nagyfejedelem fia, Géza már a házasságával is keleti orientációt hozott. Felesége, az erdélyi Gyula leánya, Sarolt keleti kereszténységben nevelkedett. A külpolitikában viszont Géza leállt a déli irányú hadjáratokkal Bizánc ellen. Két nagyhatalom, a Német-római Császárság és Bizánc közül, igen bátor lépésként, a németek felé közeledett. I. Ottó ezt szívesen elfogadta és térítő püspököt is küldött Brúnó Sankt Gallen-i szerzetes személyében. Ő keresztelte meg Gézát, aki az István nevet kapta. Öccse pedig a Mihály nevet. Sarolt hozhatott görög papokat is magával. Mindenesetre görög rítusú apácakolostor létesült Veszprémvölgyben, amelyet az ismert – és latin átíratban is fennmaradt – görög nyelvű alapítólevél szerint maga „a keresztény Sztephanosz, aki egész Ungriának a királya” alapított (Στέφανος χριστιανός ὁ καὶ κράλης πάσης Οὐγγρίας).¹⁴ A kutatók vitájában felmerült az is, hogy e név Gézát vagy inkább fiát, a keresztény István királyt jelölte-e.

Bizáncban a Makedón-dinasztia új törvényes uralkodója, II. (Bolgárölő) Baszileiosz kezdte meg uralkodását (976–1025), aki Magyarország keleti irányában az új hatalom, az oroszok keresztény hitre térítését indította meg. Nagy Szent Vlagyimir, a kijevi nagyfejedelem megkeresztelkedését követően, a bizánci császár hűgát vette feleségül. Ezért is volt fontos, hogy Géza nagyfejedelem merre tájékozódik. A Magyar Fejedelemség görög kereszténység felé elmozdulásával a Kijevi Rusz és a Balkán népeinek vallási központjai egységesen Konstantinápoly irányába mutattak volna. A bizánci császár balkáni fő célja pedig a Bolgár Cárság végleges megsemmisítése volt. Sámuel felvette újra a bolgár cári címet, szembefordult a bizánci császárral. Ám nemcsak ebben volt veszélyes éle, hanem abban is, hogy 982-ben a koronát VII. Benedek pápa küldte! Felvillant az ohridi központú bolgár egyház nyugati irányultságának lehetősége!

14 AMTBF XV., 80.

A bolgár ügy a magyar külpolitikai viszonyokat is polarizálta. Géza nagyfejedelelem Bizánc-ellenességét a német orientációja és Róma felé fordulása jelezte. 973-ban, Quedlinburgban rendezte I. Ottóval való politikai kapcsolatát. Békés viszony kezdődött el, amely távol tartotta Bizánc hatalmi törekvéseit. A két nagyhatalom egymás elleni küzdelmében ettől kezdve, egészen a XII. század végéig, ott volt a magyar államért folyó vetélkedés.¹⁵

Géza a bizánci–bolgár küzdelemben bolgárbarát politikát folytatott. Egyik leányát a bolgár trónörökshöz, Gavril Radomirhez adta feleségül. 996-ban Géza, fiának, Istvánnak feleségül pedig Henrik bajor herceg hűgát, Gizellát nyerte meg. Bár Querfurti Brúnó megjegyzése szerint a görög keresztény Sarolt fejedelemasszony irányította ekkoriban Géza és az ország külkapcsolatait is, ez mégsem járt Bizánc felé való közeledéssel, végleges maradt a nyugati orientáció és az onnan való keresztény térítés megkezdése. Toposzként tudományos munkákban is előkerül Géza fejedelem félpogány-félkeresztény volta, amely szerint elég gazdag volt ahhoz, hogy úgymond „egyszerre két istennek” is áldozzon. Esetleg gondolhatnánk arra is, hogy ez a nyugati és a keleti szertartásra vonatkozna, nemcsak a keresztény és pogány istenekre. Minden ilyen értelmezés azonban Merseburgi Thietmar krónikája vonatkozó latin mondatának nem egészen pontos fordításán alapul.¹⁶

Géza halála után, István fejedelem hatalmának megszilárdulását a királyi cím megszerzése és a koronaküldés epizódja jól jelezte. 1000-ben István nem a német uralkodótól, hanem a római pápától kért koronát. A Magyar Királyság egyházjogilag ezzel a Róma-központú kereszténységhez csatlakozott, nem pedig a bizáncihoz. Vagy – a híres bizantinológus, Dimitri Obolensky fogalmával élve – ezzel nem lett az ország a „Bizánci Nemzetközösség” része. Ezt II. Szilveszter pápa (999–1003) is jól szem előtt tartotta és támogatta III. Ottó német

15 Makk 1996, 38.

16 A pontos fordításra lásd: Makk 2011, 114. Idézi: „A mindenható Istennek és különféle képzelt isteneknek áldozott. Amikor főpapja emiatt szemrehányást tett neki, azt felelte: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy megtegye.” (Györffy György ford.) „Ez a mindenható Istennek, de (más) istenségek különféle hiú képzeleteinek is áldozott, s midőn főpapjától szemrehányást kapott ezért, magáról azt állította: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.” (Thoroczkay Gábor ford.) Államalapítás 1999, 113.

császár (983–1002) is, aki ekkor szintén Rómában tartózkodott. A történészek kihangsúlyozzák, hogy a német orientációban nem lett az ország a német állam alávetettje.

Az új királynak a területi hatalomért való küzdelmében is szembekerült görög keresztény érdekeltségű törzsi államokkal. Az erdélyi Gyula (Prokuj), illetve Keán – bolgár érdekeltségű – dél-erdélyi területe élén azonban a Bizánc ellen harcoló Sámuel bolgár cár szövetségesei voltak. I. (Szent) István királyunk külpolitikáját sem szabad csupán a német orientáció felől szemlélnünk, ugyanis a királyt a bizánci háború folytatása ismételt állásfoglalásra készítette. 1002-ben keleti irányváltással szövetségre lépett II. Baszileiosz császárral. Ajtony vezér és István győzelmei megakadályozták Gyula és Keán területeinek bolgár kézre kerülését is. A német és a bizánci birodalommal való egyidejű jó kapcsolatot az is lehetővé tette, hogy a király sógora, II. Henrik néven lett időközben a német uralkodó (1002–1024). A bizánci császárral való szövetség viszont István királyi címének bizánci elismerését is magával hozhatta. Ebbe illeszkedett fiának, Imre hercegnek bizánci hercegnővel való házassága is (1023 körül). II. Baszileiosz császár, ázsiai háborúiból visszatérve 1014-ben indított döntő csapást a bolgárok ellen, amelyben a bolgár állam megsemmisült. Ezzel egyidőben István király is támadást vezetett az erdélyi Gyula és Keán vezérek ellen. 1015-ben pedig István csapatai, az országot is elhagyva, a bolgár főváros, Ohrid ostromában vettek részt.¹⁷

A Maros folyó mentén fekvő területek ura, Ajtony vezér a keleti kereszténységet Viddinben vette fel és bizánci támogatást élvezett.¹⁸ 1028 körüli legyőzésével ez a törzsi állam is megszűnt, és a király 1030-ban Csanád központtal új püspökséget is alapított. Ajtony székhelyén, a régi Marosváron, görög szerzetesek voltak, a Keresztelő Szent János névre felszentelt monostorban.¹⁹ Érdemes tehát az István-kori egyházszervezetet bizánci szempontból is megvizsgálni. Nemcsak a külpolitikában, hanem az egyházszervezetben is párhuzamosan élhetett egymás mellett a Nyugat és a Kelet.

17 Makk 1996, 60.

18 Moravcsik 2003, 56.

19 Moravcsik 2018, 30.

A bizánci befolyás újjászületését jól mutatták az egyháztörténeti adatok. Előkerültek olyan bizánci egyházi pecsétek, amelyeken a „Turkia püspöke” felirat szerepelt. Az 1028 januári konstantinápolyi zsinat aktáját pedig „Joan-nész, Turkia metropolitája” (...μητροπολιτῶν ... Ἰωάννου Τουρκίας) is aláírta.²⁰ Mindez felveti azt az elméletet, hogy 1028-ban frissen alapított metropólia létezett az ország területén, amely esetleg összefügg a kalocsai érsekség létrejöttével is.²¹ A Szent István-legendából arról értesülünk, hogy a király Konstantinápoly-ban egy templomot is felépíttetett.²² Azt is tudjuk, hogy magyar katonák bizánci szolgálatban állottak, megtelepedtek a dél-itáliai bizánci területeken. Tudunk például az 1050 körüli években egy Ungrosz nevű személyről. A mai Reggio di Calabria idősotthonának egyik parcellája volt „Ungrosz városkörnyéki birtoka, amely szőlőt, mintegy 2 modiosz nagyságú földet foglal magában.” (ford. Olajos Terézia).²³

Az Árpád-ház Vazul-ági királyainak bizánci politikája: a pax Byzantina

Az István király halála utáni trónharcokat valószínűleg a Bizánci Birodalomban is jól nyomon követték. A Makedón-dinasztia, II. Baszileiosz 1025-ben bekövetkezett halála után a birodalom már nem volt a régi, fiúörökös hiányában a nőági utódlás, a „férjcsászárok” kora kezdődött el. Az István utódjául kijelölt magyar trónörökös, Orseoló Péter választása a nyugati irányt szabta ki követendő útnak. Aba Sámuel uralma izgalmas irányt mutatott és a fent említett kettőséget támasztja alá. A feldebrői altempлом kereszt alakú, centrális elrendezésű alaprajza keleti stílusú építészeti elemeket is mutat. Az Aba nemzetség központjában, Abasáron folyó ásatások pedig a bizantinológus számára is fontos ered-

20 Makk 1996, 61. A szövegrészlet közölve: Olajos 2014, XIII., 83–84.

21 Lásd bővebben: Baán 1995, 19–26.; Baán 1995a, 1167–1170.

22 Moravcsik 2003, 59.

23 Olajos 2014, XV., 90–92., 94.

ményeket hozhatnak. A Szűz Mária-szobortöredék homlokán, úgy tűnik, egy egyenlő szárú, bizánci kereszt ábrázolása található.²⁴

Tudjuk, hogy István király rokona, Vászoly (Vazul) fiait száműzték az országból. András és Levente a görög rítusú Oroszországba menekült. Míg Levente ősei hitén maradt, Kijevben András – Szent András nevével – megkezdte a keresztényítést. I. András király (1046–1060) hazatérve, folytatta István király megkezdett útját, amely a kereszténység erősítésében állt. Orosz feleségének, Anasztázia hercegnőnek is tudható be a király ortodoxok iránt mutatott kegye. Hiszen a jól ismert, tihanyi bencés monostor alapítása mellett, Visegrádon Szent András tiszteletére alapított monostort. Zebegényben pedig görög szerzetesekkel működött egy remetetelep. Tihany mellett, Oroszkőn is keleti rítusú barátok telepedtek meg. Úgy tudjuk, hogy I. András volt az utolsó Árpád-házi király, aki bazilita monostort alapított. A későbbi évszázadokban sok görög monostor létezhetett, amely később a nyugati rendek kezébe került. Például Dunapentele Szent Panteleimónnak (közkeletű nevén: Pantaleon) szentelve, a bizánci Szent Demeternek (Szent Démétriosz) szentelt monostorok Szávaszentdemeteren, valamint a Csanád megyében a szegedi Szent Demeter-templom. Ahogyan a korábban említett Veszprémvölgy is, amely a XIII. században átkerült a ciszterciek kezébe.²⁵

András számára is komoly nehézség volt a német és a bizánci nagyhatalom szorításában fenntartható politikai viszony. A jól ismert, 1051-es német hadjárat egyik hangoztatott célja az volt, hogy a magyarokat a „keresztény hithez kösse”. A hadjáratot követően békeszerződés lépett érvénybe, ugyanakkor a magyar király uralkodása alatt szövetségi viszony létesült a Bizánccal, a Kijevi Oroszországgal és Lengyelországgal.²⁶ A Makedón-dinasztia éppen akkor uralkodó férjcsászárával, IX. Kónsztantinosz Monomakhosszal (1042–1055) szorosabb külpolitikai viszonyt ápolt. A bolgárok elleni bizánci harcokban magyarok vettek részt, Nándorfehérvár vára (Belgrád) bizánci fennhatóság alatt

24 XI. századi rétegekhez érkezett a Magyarságkutató Intézet abasári feltárása. M5 <https://www.youtube.com/watch?v=0JEqf3xfiE4> (0:30–0. 41.). Letöltés dátuma: 2022. január 29.

25 Moravcsik 2003, 60–61.

26 Makk 1996, 93.

állt. Bizánci határvárként innen eredt Görögfehérvár (*Alba Graeca*) elnevezése.²⁷ Nagyon izgalmas, nem csupán régészeti kérdés az is, hogy IX. Kónsztantinosz küldte-e I. András magyar királynak a Nyitraivánkán előkerült ún. Monomakhosz-koronát. E kiváló ötvösmunkán a bizánci császár és két társuralkodója, sógornője Theodóra és felesége Zóé is szerepel.²⁸ Ugyancsak I. András királyunk uralkodási idejére tehető 1054-ben az a nagy egyházszakadás (*szkhiszma*), amely végérvényesen megkülönböztette a nyugati és a keleti keresztény, immár szervezetileg is különálló egyházakat. A Bizánc mellett való állásfoglalás ettől kezdve magával hordozta az ortodoxia eltérő kánonjogának térnyerését is.

András utóda, I. Béla (1060–1063) Lengyelországban nevelkedett, nyugati kereszténységben. Salamon királysága során viszont újra megélné a Bizánc-ház bizánci kapcsolata. Azonban Bizánc ekkoriban ismét trónharcokban merült el, Salamon és Béla fiai, Géza és László támogatták a X. Kónsztantinosz Dukasz bizánci császár (1059–1067) elleni összeesküvést 1066/67 táján. A hatalomra került férjcsászár, Rómanosz Diogenész (1068–1071) azonban 1071-ben a Bizánci Birodalom két sorsdöntő kudarcát szenvedte el. 1071-ben a normannok elfoglalták az utolsó dél-itáliai bizánci várost, Barit. Ezzel Dél-Itáliában véglegesen megszűnt az addigi bizánci fennhatóság. 1071-ben keleten pedig a szeldzsukoktól szenvedett vereséget a manzikert-i csatában, amelyben maga is fogságba esett.²⁹ Így Európában, a bizánci–magyar határon ismét lehetőség nyílt a magyar katonai térnyerésre. 1071–72-ben az akkor éppen bizánci határvár, Nándorfehérvár ostromáért harcok bontakoztak ki.

A Salamon királlyal való trónharcot követően, I. Géza (1074–1077) már kapcsolatba lépett a Dukasz-család uralkodó császárával, Dukasz VII. Mihállyal (1071–1078). Mivel a törvényesen megkoronázott uralkodó, az országból távozó Salamon maradt, Géza nem a német-római császárral szemben megerősödött pápa, VII. Gergely felé fordult, hanem a bizánci császártól kért, hatalma legitimálására, koronát. Ez a Szent Korona alsó, nyitott diadémszerű, görög ko-

27 Szabó 2015, 180.

28 Obolensky 1999, 200.

29 Bréhier 1997, 291.; Ostrogorsky 2000, 302.

ronája, amelyen „Geóbitzasz, Turkia hívó/hűséges királya”-ként maga a király is szerepel (Γεωβιτζᾶς πιστὸς κράλης Τουρκίας).³⁰ Nem sokkal később feleséget (Szünadéné) is Bizánctól kapott, bár nem a császári családból. Ezzel lezárta a Nándorfehérvár elfoglalása miatt feszült bizánci–magyar viszonyt.

Ugyanakkor az Árpád-házi királyoknak megkezdődhetett a bizánci hercegnőkkel való házassági kapcsolata. Ez jól beleillett Bizánc közép- és kelet-európai külpolitikájába. A bizánci „nemzetközösség” itteni kiépítésének egy újuló kötelékét képezte.³¹ Ezt a köteléket már jól mutatta Géza öccse, I. (Szent) László királyunk (1077–1095) családi kapcsolata. A feltehetően második házasságából született, Piroska leányából II. Jóannész Komnénosz bizánci császár felesége lett, akit Eiréné néven az ortodox egyházban ma is szentként tisztelnek. Első alkalommal lett Árpád-házi magyar herceglányból bizánci császárné és később szent. Ezt a bizánci irányvonalat elősegítette az a külpolitikai, pápai nyomás, amelynél már Géza esetében szót ejtettünk. László sem fogadta el VII. Gergely pápa vazallitást megkövetelő szándékát, míg végül a pápa magyar királyként elismerte. A Bizánccal való kapcsolata uralkodása végén megromlott. Egyrészt azért, mert a keleti angolok bizánci letelepítése kapcsán Moesiában is igényt formált a terület irányítására, másrészt amiatt, hogy 1091-ben Horvátországot, a belharcok során kért beavatkozásával, elfoglalta.³²

Bizánctban, a Komnénosz-dinasztia trónra kerülésével egy felívelő korszak vette kezdetét (1085–1185). Azonban komoly változásokat hozott Bizánc életében is az a tény, hogy 1077-ben az egész keresztény világ vallási központját, Jeruzsálemet elfoglalták a szeldzsuk törökök.

30 Moravcsik 1935, 32.

31 Obolensky 1999, 200–201.

32 Kristó 1998, 135.

A bizánci nagyhatalom fenyegetésében: magyar–bizánci háborúk

A Szent László király halála évében, 1095-ben, Clermontban meghirdetett első keresztes hadjárat, majd a többi is, átpolarizálta az európai nagyhatalmak egymáshoz való szövevényes viszonyát, így a bizánci–magyar kapcsolatokat is változtatta, alakította. A királysággal szomszédos és bizánci fennhatóság alatt álló szláv népeket pedig a Bizánctól való elszakadásra serkentette, akár magyar, akár pedig keresztes szövetségben. Az első keresztes hadjárat sikereibe (Jeruzsálem visszafoglalása, 1099) és a Jeruzsálemi Királyságnak más, önálló keresztes államokkal való létrehozásába – saját területéből kiszakítva – Bizáncnak bele kellett törődnie. I. Alexiosz Komnénosz császár (1081–1118) azt sem nézte jó szemmel, hogy László utóda, Könyves Kálmán (1095–1116) a Bizánctól már korábban függetlenedő és a Rómához csatlakozó Horvátországot ismételten meghódította és magát horvát királlyá is koronázta. Nehezményezte azért is, mert korábban már rendezte – a fent említett házassági kapcsolattal fia, Joannész és Piroska között – a magyar–bizánci viszonyt.

II. Joannész Komnénosz császár hatalomra kerülésével (1118–1143) Piroska/Eiréné császárné kegyes adományokat tett és Konstantinápolyban a Pantokrator monostort alapította meg, amelynek az alapítólevele is fennmaradt.³³ Az életrajzírói – többek között – kiemelték „haragnélküliségét, hogy soha senkivel szemben nem volt indulatos, bántalmazó, gyalázkodó.”³⁴ A bizánci fővárosban, a mai Isztambulban, a Hagia Sophia mozaikján ma is látható a képmásuk császári férjével együtt. Ennek ellenére a császár már háborúba keveredett a magyarokkal is (1127–1129): Kálmán király fiával, II. Istvánnal (1116–1131). Bár ez egy kereskedelmi okból kipattant konfliktus volt, amely a Nándorfehérvár–Barancs–Nis–Szófia–Konstantinápoly felé vezető fontos utat érintette, végül 1129-ben békekötéssel zárult le. A konfliktusban az is szerepet játszott, hogy a

33 AMTBF XXIV., 109.

34 AMTBF XXV., A. 115–116.

bizánci császár befogadta a hozzá menekült és Kálmán által megvakított Álmos herceget, Könyves Kálmán testvérét, aki letelepedett a birodalomban. Azonban fegyveres segítséget nem kapott a császártól. Álmost fia, Vak Béla nem követte az emigrációban.

A megkezdődő bizánci–magyar háború során az Észak-Balkánon megerősödött a Bizánctól való szerb elszakadási törekvés is. A raskai nagyzsupán ezért a magyarok felé tájékozódott, I. Uroš kereste a kapcsolatot II. Istvánnal, végül a leánya, Ilona felesége lett az országban maradt Vak Béla hercegnek. Ez a trónutódlás kapcsán bírt jelentőséggel. István ugyanis, fia nem lévén, nővérének fiát, Sault jelölte utódjának. Ám Saul korai halála után magához vette Vak Béla herceget és István halála után, ő vehette át az uralkodást (1131–1141). II. Jóannész azonban befogadta Borisz herceget is, aki Könyves Kálmán király hűtlenség miatt elküldött feleségétől, az orosz Eufémia hercegnőtől született és a néhai király fiának tekintve magát igényt tartott a magyar trónra. Egy bizánci feleséget, Anna Dukaina hercegnőt vett feleségül. Azonban fegyveres segítséget céljaihoz a bizánci császártól ő sem kapott, végül Lengyelországban keresett támogatást. Az előbbieket jól mutatták azt, hogy Bizánc ekkor még nem kívánt közvetlenül beavatkozni – egy-egy trónkövetelő támogatásával – a magyar belügyekbe. Illetve azt is, hogy a magyar király balkáni akciói nem idéztek elő komoly feszültséget.³⁵

II. (Vak) Béla ápolta a családi hagyományt, Bizáncból hazahozatta apja, Álmos holttestét és a székesfehérvári bazilikában temettette el. Bélának négy fia született, akik közül a legidősebb, II. Géza (1141–1161) követte a trónutódlásban. Bizánokban pedig II. Jóannésznek Piroskától/Eirénétől született fia, a Komnénosz-dinasztia legtehetségesebb tagja, I. Manuél Komnénosz (1143–1180) lépett a trónra, aki, miután ellene normann támadás indult, a legyőzésük érdekében 1148-ban szövetségre lépett a német-római császárral, III. Konráddal. A félig magyar származású bizánci császár uralkodásával a közép bizánci kor fénykora következett. A második kereszties hadjáratban (1143–1148) meg is erősödött a császár tekintélye, de az új német uralkodó, I. Barbarossa Frigyes

35 Makk 1996, 173., 180.

már nem pártolta a két császár együttműködését egy közös dél-itáliai háborúban és egy bizánci főségű, helyreállított, egyetemes császárság létrehozását sem. A normann uralkodó, II. Roger viszont a magyar királyt és a szerbeket is támogatta Bizánc ellenében. Egész Európát áthangoló, szövetségi tengely jött létre a német–bizánci–velencei együttműködés lehetőségével szemben.

II. Géza király, az egyik legaktívabb külpolitikájú Árpád-házi uralkodónk, számos háborúja közül Bizánc ellen is hadakozott. A célja kettős volt, egyrészt támogatta a raskai szerbek függetlenedését és II. Uros küzdelmét, azért is, hogy ott a magyar király hatalma növekedjen, másrészt II. Géza a bizánci belharcokba is beavatkozott azzal, hogy segítette Andronikosz Komnénosz trónigényét.

Manuélnek mindenesetre a szerbek ellen háborút kellett viselnie. Két hadjáratról (1150, 1153) volt itt szó, amelyben lényegében megmaradt a korábbi *status quo*. Az egyik hadjárat emlékezetes epizódja belekerült a császár legendáriumába is, bár a „nyomat” a császár az arcán viselhette. Bágyon ispán rátámadt a császárra is magyarjaival és párviadalban majdnem megölte. A görög források Bágyon ispánt (Βακχίως ὁ ζουπάνος) óriás termetűként jellemezték. Joannész Kinnamosz történetíró homéroszi eposzba illő részletességgel írta le a kardokkal vívott híres párviadalt. Végül „[...] Bakhinosz kardjával odavágva a császárt állkapcson sújtotta, de nem tudta a sisakról oldalvást lefüggő arcvédőt is átvágni. A csapás mindamellett olyan erőteljes volt, hogy a kapcsok, melyek meglehetősen mértékben belenyomódtak a húsba, többnyire ott hagyták a nyomukat.” (ford. Moravcsik Gyula).³⁶ A helyzetet fokozta, hogy ebben a bizánci seregben ott harcolt a Temes-vidéket feldúló Borisz is, akit a bizánci császár (baszileusz) fegyveresen is támogatott és a magyar király ellen felhasznált. Szerbia függetlensége elbukott, ahogyan Andronikosz akciója is. Az is veszélyessé vált, hogy ekkor a német–magyar viszonyok ellenségesek voltak, és 1156 tavaszán I. Manuél ajánlatot tett I. Frigyesnek egy közösen indítandó Magyarország elleni háborúra! A helyzetet az mentette meg, hogy a német császár nem szívesen látta volna Bizánc térnyerését a Kárpát-medencében. Ezt Géza is átlátta, igyekezett normalizálni a kapcsolatot és 1157-ben katonai csapattal segítette is

36 AMTBF XXXVIII., 204.

a német uralkodót az akkori dél-itáliai háborújában. Ezzel ért véget a magyar király aktív külpolitikai szerepvállalása is, ezután a belső megosztottság és az utódlás kérdései kötötték le erejét.

A király fiatalabb öccse, István herceg, miután összeesküvése meghiúsult, a német közönyt látva, végül Bizáncban keresett menedéket. Manuél előkelő feleséget szerzett számára, a saját unokahúgát, Komnéné Máriát. Az idősebb királyi testvérbátyja, László herceg is II. Géza ellen fordult, de 1160 körül, miután ő is kudarcot vallott, menekülési célpontjának szintén Bizáncot választotta. I. Manuélnek, amennyiben a magyar trón betöltésébe be kívánt szólni, mindjárt két jelöltje is akadt. Erre a lehetősége, II. Géza halála után érkezett. Gézát ugyanis elsőszülött fia, III. István (1161–1172) követte, akinek uralkodása alatt a bizánci–magyar viszonyok minden eddiginél jobban elmérgesedtek. I. Manuél császár most már közvetlenül akart a magyar trónutódlásba beavatkozni, az ország meghódoltatása volt a célja úgy, hogy egy neki adófizető magyar királyt segít a trónra. A császár a keleti hadszíntéren elért sikerei után a figyelmét nyugatra összpontosította. 1162 és 1165 között folyamatosan dúlt a leghevesebb bizánci–magyar háború. A császár csapatai Nándorfehérvárig felvonultak, majd 1164-ben a magyarok Dalmáciában támadtak. Manuél Bácsig is eljutott. 1165-ben a bizánci csapatok elfoglalták a Szerémséget, megszállták Boszniát, Dalmáciát és Horvátországot. III. István ügyes diplomáciával, cseh és halicsi segítséggel tudta megakadályozni a további előrenyomulást. A német-római császár, I. Frigyes megleégedett a be nem avatkozással.

Manuél ebben a helyzetben Géza testvérét, Lászlót támogatta uralkodóként, aki rövid fél évig tartotta a hatalmat a kezében (1162–1163), de úgy, hogy őt Lukács esztergomi érsek nem volt hajlandó megkoronázni, így a kalocsai érsek végezte el a szertartást. László azonban nemsokára meghalt. A bizánci császár következő jelöltje, IV. István lett, Géza király kisebbik testvére (1163–1164), de ő sem tudta a helyzetét megszilárdítani, Székesfehérvárnál a trónfosztott III. Istvántól vereséget szenvedett. Elmenekült az országból és Manuéltól próbált hathatós segítséget kérni. Azonban a császár belátta, hogy az ellenkirályokkal nem tud eredményt elérni, ezért III. Istvánnal tárgyalásokba kezdett.

Már 1163-ban úgy állapodott meg, hogy magával viszi III. István király öccsét, Béla herceget Konstantinápolyba. Mindezzel együtt pedig a dalmáciai és

horvátországi, szerémségi területeket is. Cserében az ifjú herceg a császár első, német származású feleségétől született, Mária nevű lányával fog összeházasodni. Így is történt. Béla a fővárosban áttért az ortodox keresztiségre, az Alexiosz nevet kapta, és megkapta a deszpotész (Ἀλεξίος δεσπότης) méltóságát, amely a császár utáni második legnagyobb méltóság volt. Nevével és aláírásával hivatalos iraton, szerződésen is találkozunk.³⁷ A bizánci császár Alexiosz/Bélát hivatalosan kinyilvánított trónörökösévé tette. Megvolt a jogi lehetőség arra, hogy majdan egy Árpád-házi herceg ülhessen Bizánc trónján. Elég nehéz helyzetben volt Béla herceg, mert Manuél magyarországi hadjáratában is IV. István mellett részt kellett vennie.

1164-ben a magyar-bizánci háború kiújult, a határmenti Zimony váránál folyt többször küzdelem. Miután 1165-ben, a várban, megmérgezték IV. Istvánt, III. István sikert könyvelhetett el. A bizánci császár 1166-ban már nem személyesen kelt hadra ellene, hanem vezéreit küldte. 1167-ben a „zimonyi csatában” a császár, Dénes (Διονύσιος) bácsi ispán helytállása ellenére is, az egykori damiettai flottaparancsnok, a császár rokona, a főparancsnok Andronikosz Kontosztephanosz győzelmet aratott. A bizánci császár felvette a titulátúrájába az „ungrikosz” címet is. Ezzel, egyes kutatók szerint, azt fejezte ki, hogy uralkodásának végéig a magyar király immár a bizánci „nemzetközösségen” belül, alárendelt helyzetbe került.³⁸ III. István a bizánci támadások ellenére is megtartotta uralmát. A fiatal magyar Árpád-házi uralkodónak azonban nem volt fiúgyermek, és halála után öccsei, Béla és Géza tartottak igényt a királyi címre, 1172-ben.

Béla herceg sorsa időközben megváltozott azzal, hogy Manuél császárnak 1169-ben Alexiosz névre keresztelt fia született. A császár pedig 1170–1171 fordulóján Béla herceg jegyességét felbontotta, megfosztotta a deszpotészi és a trónörökösi címtől és helyette a *kaiszar* címet (καῖσαρ, *caesar*) adta számára. Új feleségként a császár új feleségének nővérét, Châtillon Ágnes (Anna) antiokheiai hercegnőt adta hozzá. Az Antiokheiai Fejedelemség kereszties állama fontosságot élvezett Manuél császár terveiben is. Az 1150-es évek végén bizánci

37 Olajos 2014, XXII., 143.

38 Obolensky 1999, 203.

függőségbe tudta kényszeríteni és második feleségét, Châtillon Rajnald egyik leányát, onnan választotta, sőt, az antiokheiai pátriárka kinevezésének jogát is megszerezte. A császár Egyiptom elfoglalására egy bizánci vezetésű kereszties hadjáratban gondolkodott a jeruzsálemi királlyal szövetségben. Alexiosz/Béla herceg is járt Antiokheiaiban. A bizánci trónörökös születésének tényén túl, 1172-ben III. István magyar király halálával, Béla személye Magyarországon vált fontossá és a magyar–bizánci kapcsolatok új úton folytatódtak.

A magyar–bizánci kapcsolatok III. Béla és Imre király korában

Manuél császár támogatta, hogy Béláé legyen a magyar trón, támogatással (pénzzel, nagy kísérettel) engedte haza. Még egy bizánci sereget is felvonultatott a magyar–bizánci határon. Szófiában esküt vett ki a leendő magyar királytól, hogy a bizánci érdekeket képviseli majd. Azaz, nem lép fel a birodalom ellen, és a szerb elszakadási törekvéseket sem támogatja.³⁹ A koronázás viszont elhúzódtott, Lukács érsek ismét megtagadta a koronázást, tartva a keleti kereszténység térnyerésétől. A szakirodalomban is tartotta magát az a vélemény, hogy III. Béla a bizánci császár hűbérese lett volna. Ez azonban éppen a pápával való jó viszonyával megcáfolható. Béla – a német-római császárok és a pápák küzdelmében – a német császár által állított ellenpápával szemben, III. Sándor pápát támogatta, őt ismerte el legitim pápának. Ezzel megnyugtatta mind a pápát, mind pedig a hazai főpapokat, akik a bizánci kereszténységet elleneztek. Így III. Sándor a kalocsai érseket hatalmazta fel, hogy Bélát koronázza meg. Az új király megtartotta a jó viszonyt végig a Bizánci Birodalommal is. Katonai segítséget adott Manuélnek a müriocephaloni bizánci vereséggel végződő kis-ázsiai háborújához is a szeldzsuk törökök ellen, 1171-ben.⁴⁰

39 Font 2019, 81.

40 Makk 1996, 208.

III. Béla király uralkodásának második szakaszában (1180–1196) már hódító külpolitikát folytatott, amely érintette Bizánc balkáni érdekszféráját is. Erre II. Manuél császár 1180-ban bekövetkezett halála adott neki lehetőséget. A birodalmat beháborúk, trónharcok gyengítették, amelyben Béla az özvegy császárné mellé állt. Az új császár, a 12 éves II. Alexiosz Komnénosz nem volt sokáig hatalmon, letaszították trónjáról. Az idős I. Andronikosz Komnénosz (1183–1185) már nem volt a „nyugatiak” barátja, akit a bizánci trónon az új, Angelosz-dinasztiából való II. Izsák (Iszakiosz) (1185–1195) követett. A magyar király visszafoglalta azokat a horvát, dalmát és szerémségi területeket, amelyeket I. Manuél elragadott. Megszállta a Nándorfehérvár és Szófia közötti területeket. Támogatója lett a raskai szerbek függetlenségi harcának, amelynek során Stefan Nemanja elszakadt a birodalomtól. Ugyanakkor ez 1185/1186 fordulóján kedvező feltételeket adott a bolgároknak a Petar és Ivan Aszen által irányított Bizánc-ellenes felkeléséhez is, amely a második Bolgár Cárság létrejöttéhez vezetett. A balkáni népek függetlenedését a felerősödő német-bizánci ellentét is táplálta, amely Bizánc ellenében, a harmadik keresztes hadjárat során a keresztesekhez csatlakozó szerb és bolgár szövetségben megmutatkozott. Ebben a magyar király nem volt partner.

1185 nyarán ugyanis a bizánci császár, II. Izsák békét kötött III. Bélával, és dinasztikus házasságot is létrehoztak. Izsák császár a magyar király leányát, Margitot vette feleségül. Nikétasz Khóniatész bizánci krónikás beszédében kiemelte a királynő szépségét: „[...] a szépségben mindeneknek császárnéja.” (τῆ κάλλει πᾶσῶν βασιλευσῶν).⁴¹ Ismét egy Árpád-házi magyar császárné került a bizánci trónhoz. A magyar király a bolgár szabadságküzdelemben nem avatkozott bele, császári vejét „ezzel” támogatta. 1189-ben pedig nem csatlakozott az országon átvonuló harmadik keresztes hadjáratához sem (1189–1192). Középről észlelte a feszültséget a keresztesek, főleg a németek és Bizánc között. I. Frigyes császár 1190-ben már ostrom alá akarta venni Konstantinápolyt, hogy elfoglalja. Béla ebben az ellentétben elérte, hogy a két császár Adrianopoliszban békét kössön, és I. Frigyes folytatta keresztes hadjáratát. A magyar király és

41 AMTBF XLIII., 261.

a bizánci császár a szerb és bolgár háború miatti balkáni állapotokat pedig a Szerémségben, 1191-ben tárgyalta meg. A III. Celestin pápa közvetítésére Béla végül lemondott a szerb területek hódításáról, a bizánci császár javára. Ugyanakkor az is látható volt, hogy a király uralkodásának a vége felé, Bizánc balkáni hatalmának hanyatlásával inkább maga kívánt a császár helyébe lépni. Ezt szimbolikusan az a tény is jól mutatta, hogy címerébe foglalta és pénzein is átvette a bizánci kettőskeresztet.

Ugyanakkor az ortodoxia felerősödésével való ellenérzés is kimutatható volt ebben az időszakban, főleg a magyar klérus köreiben. Jób esztergomi érsek görög nyelvű (!) levélben folytatott dogmatikai vitát a császárral, illetve az ő nevében levelet író Démétriosz Tornikésszel, amelyben elutasította a Szentléleknek csak az Atyától való ortodox származtatását, amely a Filiōque-kérdés lényege volt. Ez egyúttal jelezte a görög nyelv mélyebb ismeretét is az érsek környezetében.⁴² Ugyanez a Tornikész levelet is írt a pápának, amelyben panaszolta azt is, hogy Béla a bizánci császárnak tett esküje ellenére, engedély nélkül szerbiai területeket támadott meg.⁴³ Mindez nem jelentette azt, hogy maga Béla király is szembefordult volna a keleti kereszténységgel, sőt, a bolgár harcosszenterilai Szent Iván ereklyéit egy időre az országba is hozta; a szávaszentdemeteri bazilita monostort pedig a jeruzsálemi lavrának adományozta.⁴⁴

III. Bélát a trónon legidősebb fia, Imre király (1196–1204) követte; II. Izsákot pedig saját nagybátyja fosztotta meg a bizánci tróntól és III. Alexiosz Angelosz néven uralkodott (1195–1203). Kettejük viszonyát a szerb belharcok hátrózták meg. Nemanja fiai közötti háborúban az idősebb fiú, Vukan a magyar uralkodó, Imre király támogatását kérte. A hatalmat a bizánci feleséggel bíró ifjabb István gyakorolta. Imre király beavatkozásával elűzte az ifjabb Istvánt, és Vukant tette meg nagyzsupánná, akinek viszont később el kellett ismernie a magyar király főségét, a magyar király titulátúrájában pedig szerepeltette a Szerbia királya címet.

42 Bornemann–Risch 1999, 5. (Ritoók Zsigmond: Előszó.); Ritoók 2021, 12.; AMTBF: XL., 249–251.

43 AMTBF XL., 252.

44 Makk 1996, 220.

Imre királyunk uralkodása idejére esett az a negyedik keresztes hadjárat (1202–1204), amely már a Bizánci Birodalom megdöntésére irányult és Konstantinápoly elfoglalásával, illetve a Latin Császárság létrehozásával járt együtt, és a bizánci későkor időszakát nyitotta meg (1204). A trónfosztott és bizánci belharcokban megvakított II. Izsák császár özvegyét, a magyar király nővérét, Margitot Montferrati Bonifác vette feleségül. A keresztes hadjárat kezdetén Imre király még az országhoz átpártolt Zára városának keresztény ostromát is kénytelen volt eltűrni.

Magyar–bizánci kapcsolatok a késő bizánci korban (1204–1301)

A felosztott és a fővárosától megfosztott Bizánci Birodalom ereje megroppant, és ez a magyar–bizánci kapcsolatok erejét és lehetőségét is visszafogta. Bizánci császárság fő utódállamává a Nikaiai Császárság vált, amelynek uralkodója a császári családdal rokon Theodórosz Laszkarisz lett (1204–1222). II. András király (1205–1231) kapcsolata mindkét „bizánci” állammal dinasztikus kapcsolathoz vezetett. 1215-ben a német származású Gertrúdnak, első feleségének halála után, a konstantinápolyi latin császári Courtenay-családból származó Jolántát vette feleségül. A király a latin császári trón megüresedésekor – apósa mellett – még maga is esélyessé vált. III. Honorius pápa azonban apósát, Courtenay Pétert támogatta. II. András királynak az ötödik keresztes hadjárata nem volt hiábavaló, nem a fegyverek erejével érte el célját. Kiváló diplomáciai érzékével hazafelé, Nikaiában felkereste Theodórosz császárt is, akinek felesége, András feleségének testvére volt. Majd eljegyezte Theodórosz leányát, Laszkarisz Máriát Béla herceggel, idősebb fiával. Most fordult elő az, hogy egy Árpád-házi hercegnek – később királynak – bizánci császárlány lett a felesége. Az eljegyzést pedig 1220-ban egy boldog és harmonikus házasság követte, a magyar–bizánci kapcsolatoknak mintegy személyes példáját nyújtva.

Az egymás ellen is háborút folytató bizánci utódállamok harcának, 1261-ben konstantinápolyi Latin Császárság bukása és a bizánci főváros harc nélküli

visszafoglalása vetett véget. A hatalmat azonban nem a Laszkarisz, hanem a Palaiologosz-dinasztia szerezte meg. A felesége révén a Laszkarisz familiával rokon IV. Béla király (1235–1270) cselekvési lehetősége korlátozott lett bizánci ügyekben. Annyit azonban a korszakra vonatkozó, újgörög nyelvű eposzból, a Moreai Krónikából tudunk, hogy az egyik bizánci utódállam, az Épeiroszi Despotátus és a nikaiai császár konfliktusában ez utóbbi uralkodó oldalán magyar csapatok is részt vettek.⁴⁵

VIII. Mikhaél Palaiologosz (1259–1282) dinasztia alapítóként erős kézzel építette ki hatalmát, emellett megtartotta kapcsolatát az Árpád-házzal. IV. Béla utóda, V. István király (1270–1272) rövid, de igen aktív külpolitikájában nem merült feledésbe a III. Béla-kori bizánci dinasztikus kapcsolat, bizánci részről pedig Mikhaél császár katonai megsegítése. Az ország a balkáni függetlenedő államokkal szemben – ahogyan III. Béla idejében – lehetséges bizánci partner maradt. VIII. Mikhaél aggódva nézte az Anjou család, I. Anjou Károly balkáni szerb–bolgár szövetségi térnyerését és területszerzéseit a görög területeken, Moreában. Láttta továbbá azt is, hogy a nápolyi–szicíliai király Bizánc-ellenes politikája a Latin Császárságot visszaállítani akaró IV. Márton pápának is jól jött. Ezért a bizánci császár a magyar királlyal is felvette a kapcsolatot. 1272-ben a bizánci császár fia, (II.) Andronikosz Palaiologosz feleségül vette a magyar király egyik leányát, Annát. Ez volt a harmadik olyan eset, amikor bizánci császári feleség lehetett Árpád-házi hercegnőből. Sajnos ez a kapcsolat Anna 1284-ben bekövetkezett halálával megszűnt, II. Andronikosz (1282–1328) második felesége a montferrati örgróf leánya, Eiréné lett.⁴⁶

A császár uralkodása a késő kori Bizánc utolsó felvirágzását indította el, amelyet *Palaiologosz-reneszánsz* névvel tartunk számon. II. Andronikosz császár utóda, a császár Árpád-házi feleségétől született fia, IX. Mikhaél lett volna, aki azonban még apja életében, bár társuralkodó volt, meghalt. Andronikosz császár második felesége, Eiréné pedig gyűlölettel volt iránta, örökösként pedig saját gyermeküket látta volna szívesebben.⁴⁷

45 AMTBF XLVI., 318., 319.

46 Ostrogorsky 2000, 417.

47 AMTBF LI., 337.

A nemzetközi erőviszonyok alakulását jól jelezte, hogy a magyar király már 1270-ben az Anjou családdal is rokonságot létesített fia, László és I. Károly leánya, Izabella (Erzsébet) házasságával. III. András (1290–1301) uralkodása alatt, a vele szembenállók táborában, a nápolyi Anjou-befolyás csak erősödött. 1300-ban II. (Sánta) Károly nápolyi király pedig 12 éves unokáját, Károly Róbertet küldte az országba. 1301-ben a bizánci–magyar együttműködést is megszakította az Árpád-ház férfiágon való kihalása.

A Mediterráneumban érdekelt Anjouk magyarországi trónra kerülésével új időszak köszöntött be és – egy időre – véget ért az oszmán-törökök által szorongatott Bizánc megsegítésének gondolata. Kis-Ázsia elvesztésével a bizánci állam már Európába szorult vissza és megkezdődött a bizánci kisállamiság időszaka.

Rozmáragyrból készült pásztorbot, 11. század közepe
Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Államalapítás 1999.** *Az államalapítás korának írott forrásai.* Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged, 1999.
- AMTBF.** *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Moravcsik Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Anonymus 1977.** *Anonymus: Gesta Hungarorum.* Pais Dezső fordításában. Magyar Helikon, Budapest, 1977.
- Baán 1995.** Baán István: „Turkia metropolíája”. Kísérlet a Szent István-kori magyarországi orthodox egyházszerkezet rekonstrukciójára. In: H. Tóth Imre (szerk.): *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig.* Szeged, 1995, 19–26.
- Baán 1995a.** Baán István: „Turkia metropolitája”. Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon. *Századok*, 129. (1995) 1167–1170.
- Bíborbanszületett Konstantin 2003.** Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása.* Fordította: Moravcsik Gyula, Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003.
- Bornemann–Risch 1999.** Eduard Bornemann – Ernst Risch: *Görög nyelvtan.* Fordította: Mayer Péter. Lexika Kiadó. Székesfehérvár, 1999.
- Bréhier 1997.** Louis Bréhier: *Bizánc tündöklése és hanyatlása I-II.* (ford. Baán István) Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1997.
- Font 2019.** Font Márta: *Az Árpád-ház évszázadai. 1038–1301.* Magyar História. Kossuth Kiadó, Budapest, 2019.
- Képes Krónika 2004.** Szovák Kornél – Veszprémy László (szerk.): *Képes Krónika.* Millenniumi Magyar Történelem, Források. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- Kristó 1998.** Kristó Gyula: *Magyarország története 895–1301.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Makk 1996.** Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196).* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged, 1996.

- Makk 2011.** Makk Ferenc: Megjegyzések a Szent Istváni államalapítás történetéhez. *Aetas*, 26. (2011) 1. sz. 104–142.
- Moravcsik 1935.** Moravcsik Gyula: *A magyar Szent Korona görög feliratai. Székfoglaló (1935. május 6.)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1935.
- Moravcsik 2003.** Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003.
- Moravcsik 2018.** Moravcsik Gyula: Görögnyelvű monostorok Szent István korában. In: Szidiropulosz Archimédész (szerk.): *Az ezeréves magyar–görög kapcsolatok. A Magyarországi Görögök Kutatóintézete és a Magyarországi Görögök Országos Önkormányzatának közös konferenciáján elhangzott előadások. (2016. október 19.)* Magyarországi Görögök Kutatóintézete, Budapest 2018, 21–42.
- Obolensky 1999.** Dimitri Obolensky: *A Bizánci Nemzetközösség*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 1999.
- Olajos 2014.** *Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez. Kiegészítés Moravcsik Gyula „Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai” című forrásgyűjteményéhez.* Összegejtette, fordította, bevezetéssel ellátta: Olajos Terézia., Lectum Kiadó, Szeged, 2014.
- Ostrogorsky 2000.** Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Ritoók 2021.** Ritoók Zsigmond: *Homérosz Magyarországon*. Kalligram, Budapest, 2021.
- Szabó 2012.** [Diószegi] Szabó Pál: „fogságba került, és ... ágasra húzatta” – A bizánci források jogi szóhasználata és az akasztás végrehajtásának bizánci gyakorlata Bulcsú kivégzése kapcsán. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Iuridica et Politica* 30. (2012) 161–185.
- Szabó 2015.** [Diószegi] Szabó Pál: *1440 – Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei*. Areión könyvek, Szeged, 2015.

Kerengőt imitáló installáció
Királyok és Szentek – Az Árpádok kora kiállítás